

ΣΤ' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (*)

Α' Ανακοινωθέν

Ὁλοκληρώθηκαν μέ ἐπιτυχία οἱ ἐργασίες τοῦ Στ' Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, πού διοργάνωσε ἡ Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Λειτουργικῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί ἐφιλοξένησε ἡ Ἱερά Μητρόπολη Σύρου, Τήνου, Ἀνδρου, Κέας καί Μήλου στήν αἴθουσα τοῦ Ἰδρύματος Τηνιακοῦ Πολιτισμοῦ στήν Τήνο ἀπό 20-23 Σεπτεμβρίου 2004. Τό Συμπόσιο τελοῦσε ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κυρίου Χριστοδοῦλου καί συμμετεῖχαν σ' αὐτό 110 ἐκπρόσωποι ἀπό Ἱερές Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Συμμετεῖχαν ἐπίσης 18 εἰσηγητές, καθηγητές Πανεπιστημίου διαφόρων εἰδικότητων, οἱ ὁποῖοι ἀνέπτυξαν τά ἐπὶ μέρους θέματα σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα.

Κεντρικό θέμα μελέτης τοῦ Συμποσίου ἦταν: «Χριστιανική λατρεία καί εἰδωλολατρία. Οὐκ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει οἱ θεόφρονες παρά τόν κτίσαντα». Τήν ἀκολουθία τοῦ Ἀγιασμοῦ τῆς ἐναρκτήριας συνεδρίας ἐτέλεσε ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σύρου κ. Δωρόθεος, ὁ ὁποῖος καί προσεφώνησε καλωσορίζοντας τούς συνέδρους. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ κ. Δανιήλ χαιρέτησε τά μέλη τοῦ Συμποσίου καί ἐτόνισε, ὅτι «εἰς τό Συμπόσιον θά διερευνήσωμεν τήν σχέσιν τῆς ἀρχαιοελληνικῆς θρησκείας – εἰδωλολατρίας, τῶν ἄλλων ἀρχαίων εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν καί

---

*) Διοργανώθη ἀπό 20ῆς ἕως 23ης Σεπτεμβρίου 2004 στό Ἰδρυμα Τηνιακοῦ Πολιτισμοῦ, στή νῆσο Τήνο, μέ θέμα «Χριστιανική λατρεία καί εἰδωλολατρία» – «Οὐκ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει οἱ θεόφρονες παρά τόν κτίσαντα».

τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας μέ τήν χριστιανικήν λατρείαν, τήν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας». Τέλος, εὐχαρίστησε τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιά τήν ἀπόφασή της νά συγκληθεῖ τό ἐν λόγῳ Συμπόσιο καί γιά τή στήριξη τῶν πρωτοβουλιῶν καί εἰσηγήσεων τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Λειτουργικῆς Ἀναγεννήσεως.

Χαιρετισμούς ἀπνύθουναν στά μέλη τοῦ Συμποσίου ὁ Δήμαρχος Τήνου κ. Κωνσταντῖνος Ἀθηναῖος, ὁ Ἐπαρχος Τήνου κ. Ραφαήλ Μωραΐτης, ὁ Δήμαρχος Ἐξωμβούργου Τήνου κ. Παναγιώτης Κροντηρᾶς καί ὁ Γενικός Γραμματέας τοῦ Ἰδρύματος Τηνιακοῦ Πολιτισμοῦ καί τοῦ Πανελληνίου Ἱεροῦ Ἰδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου κ. Ἀντώνιος Ἀλβέρτης.

Τό Συμπόσιο τίμησε μέ τήν παρουσία του ὁ Μακ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστόδουλος, ὁ ὁποῖος στήν εἰσαγωγική του ὁμιλία ἐτόνισε, μεταξύ ἄλλων, τήν ἀναγκαιότητα τῆς λειτουργικῆς ἀναγεννήσεως μέ τήν ἔννοια τῆς εὐκτακτῆς τέλεσης τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καί τῆς συνειδητῆς μετοχῆς τοῦ κλήρου καί τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ στή λατρεία. Ἡ Ἐκκλησία μέ τίς προτάσεις της δέν ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπό τήν λατρεία. Μελετᾷ, διευκρινίζει, νοσηματοδοτεῖ καί προτείνει μέ βάση τίς τεκμηριωμένες εἰσηγήσεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων.

Β΄ Πορίσματα

1. Ἡ Ὁρθόδοξη λατρεία εἶναι ἡ κίνηση τοῦ ἀνθρώπου νά διακρίνει τόν ἀληθινό Θεό, νά τοποθετηθεῖ στόν κόλπο τῆς ἀγάπης του, νά ἐκφράσει ἀνταποδοτικά μέ τήν εὐχαριστία του τήν ἀγάπην. Ἔτσι, ἡ λατρεία μαζί μέ τήν πίστη καί τή ζωή, τό δόγμα καί τό ἥθος, συναπαρτίζουν ἓνα ἀδιαίρετο σῶμα. Σκοπὸ της ἔχει νά μᾶς κάνει μετόχους τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία πραγματώνεται στήν ἱστορία καί ἐκτείνεται στήν αἰωνιότητα. Ἡ λατρεία νοεῖται συλλογικά καί ἐκκλησιολογικά. Δέν εἶναι ἀτομική, ἀλλά κοινὴ ὑπόθεση, γι' αὐτό καί ὁ Θεὸς λατρεύεται στόν χριστιανικὸ νάο. Μέσα στή θεία λατρεία φανερώνεται ὁ Χριστὸς καί δοξάζεται ὁ πιστός.

2. Πολλὰ θεολογικά, κοσμολογικά καί ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας συναντῶνται θετικά ἢ ἀρνητικά ἐν σχέσει πρὸς τό Χριστιανισμό. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, ὅμως, ὑπερβαίνει σέ πολλὰ οὐσιώδη σημεῖα τήν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη σέ θεανθρώπινα πλαίσια. Ἄν τελοῦνται σήμερα παραολυμπιακοὶ ἀγῶνες

καί ὑπάρχει φροντίδα γιά τούς ἀνθρώπους μέ εἰδικές ἀνάγκες, ὀφείλεται στήν ἀνύψωση τῶν ἡθῶν διά τοῦ Εὐαγγελίου καί τήν συνακόλουθη κατάργηση τοῦ «Καιάδα». Ἡ Ἐκκλησία «τά τῶν ἀνθρώπων ἦθη κατεκόσμησε».

3. Στήν πρό Χριστοῦ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπάρχει διάκριση μεταξύ ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας τῶν μεμονωμένων φιλοσόφων καί τῆς πράξεως τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας. Ἡ διάκριση αὕτη ἐκφράστηκε μέ τούς ὁμηρικούς ὕμνους, μέ τό ἔπος καί τήν τραγωδία. Πολλοί καταξιωμένοι φιλόσοφοι ἀφ' ἑνός μὲν κατέκριναν τά μυθεύματα τῆς εἰδωλολατρίας, ἀφ' ἑτέρου δέ ἐξέφρασαν προφητικῶς τίς ἀναζητήσεις τους γιά τόν Ἕνα Ἀληθινό Θεό. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀπαξίωσαν οἱ ἴδιοι τήν εἰδωλολατρία. Ποιητές τῆς ἀρχαιότητος ὡς γνήσιοι ἐκφραστές τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας ἀπέρριψαν κάθε μορφή παγανιστικῆς εἰδωλολατρίας.

4. Ἡ νομική λατρεία τῆς ἐβραϊκῆς θρησκείας εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη μέ τήν «ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ» (Ἰωάν. 4,23) λατρεία, πού κήρυξε ὁ Χριστός. Ἡ Χριστιανική Λατρεία δέν πρέπει νά θεωρεῖται ὡς μία ἐξελιγμένη μορφή τῆς ἐβραϊκῆς λατρείας, ἐφ' ὅσον τήν χρησιμοποίησε ὡς ἐφαλτήριο γιά νά πραγματοποιήσῃ ἕνα μεγάλο ἄλμα καί νά προσλάβῃ οἰκουμενικό χαρακτήρα. Ἡ «ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ» λατρεία βιώνεται μέ τήν προσευχή. Στό ἔργο αὐτό συμβάλλει ἡ καθαρότητα τῶν νοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου.

5. Μεταξύ λόγου καί μυστηρίου ὑπάρχει μία διαλεκτική σχέση. Στή βιβλική κατανόησή του τό μυστήριο εἶναι τό μυστικό σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιά τή σωτηρία ὅλου τοῦ κόσμου. Τό σχέδιο αὐτό πραγματώνει ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖται τό κατ' ἐξοχήν μυστήριο, σύμφωνα μέ τή βιβλική θεολογία. Ἡ ἐκκλησιολογική διάσταση τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τά σακραμενταλιστικά – μαγικά χαρακτηριστικά τῶν μυστηριακῶν λατρειῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος. Πάντως ὁ κίνδυνος τῆς τυπολατρίας καί τοῦ σακραμενταλισμοῦ σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀπειλοῦν καί τήν χριστιανική λατρεία.

6. Ἡ κοσμοκεντρική καί φυσιοκρατική ἀντίληψη τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Χριστιανική Λατρεία στηρίζεται στήν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ διά τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐπομένως, οὐδεμία σχέση ὑπάρχει μεταξύ τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων καί τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας μας. Θά

πρέπει επίσης νά τονισθεῖ, ὅτι ὁ λειτουργικός συμβολισμός τῶν λατρευτικῶν τύπων τῆς Ἐκκλησίας δέν εἶναι μιά ἀπλή τυπολογία, ἀλλά ἀποτελεῖ ἀπεικόνιση τῶν ἐσχάτων, δηλαδή τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

7. Ἡ εὐχαριστιακή θυσία εἶναι συνέχεια τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, καί ἔχει ὄχι συμβολικό, ἀλλά πραγματικό καί ρεαλιστικό χαρακτήρα. Ὡς μυστηριακή ἐπανάληψη τῆς σταυρικῆς θυσίας ὀνομάζεται ἀνάμνηση μέ τήν ἔννοια τῆς ἀνακεφαλαίωσης ὅλου τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας μας. Σέ σχέση μέ τίς θυσίες τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἡ εὐχαριστιακή θυσία εἶναι ἀναίμακτος, λογική, πνευματική καί σωτήριος, διότι ἀκριβῶς μᾶς σώζει ἀπό τήν ἁμαρτία καθιστώντας μας κοινωνούς τοῦ θανάτου, τῆς ἀναστάσεως καί τῆς δόξας τοῦ Χριστοῦ.

8. Τό Μυστήριο τοῦ Βαπτίσματος δέν ἔχει σχέση μέ τίς μυστηριακές λατρεῖες, ἀλλά κατανοεῖται μόνο σέ παλαιοδιαθηκική καί ἰουδαϊκή βάση. Γιά τήν Χριστιανική Ἐκκλησία τό βάπτισμα τοῦ ὕδατος διαφοροποιεῖται ἀπό αὐτό τοῦ Πνεύματος καί εἶναι πράξη μνητική καί ἱλαστήρια. Οἱ μυστηριακές λατρεῖες χρησιμοποιοῦσαν καθαρμούς μέ νερό, πού ἀπευθύνονταν, ὅμως, σέ λίγους ἐκλεκτούς. Ἀντίθετα τό Μυστήριο τοῦ Βαπτίσματος τῆς Ἐκκλησίας δέν ἔχει μόνο προσωπικό, ἀλλά καί οἰκουμενικό χαρακτήρα.

9. Ἡ θεραπευτική τῆς Ἐκκλησίας μέ τό Μυστήριο τοῦ Ἀγίου Εὐχελαίου διακρίνεται διαμετρικά ἀπό τίς θεραπείες στά ἱερά τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἀσκληπιεῖα). Ἡ θεραπευτική δραστηριότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀφορᾷ ταυτόχρονα στήν ψυχή καί στό σῶμα, θεώρηση παντελῶς ἀνύπαρκτη στίς θεραπείες τῶν Ἀσκληπιείων. Ἀλλά καί τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ὡς θεραπευτῇ διακρίθηκε ἀπό τό μυθικό πρόσωπο τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀφοῦ ὁ Χριστός ἔλαβε σάρκα καί ἐπομένως συμπάσχει μέ τόν ἄνθρωπο, σέ ἀντίθεση μέ τόν Ἀσκληπιό. Ἀλλωστε γιά τή Χριστιανική Ἐκκλησία ἡ ἀσθένεια θεωρεῖται δοκιμασία μέν, ἀλλά καί ἐπίσκεψη τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ γιά τόν ἀρχαιοελληνισμό κατάρα.

10. Ἡ Χριστιανική Ἐκκλησία μέ τή σοφή, νηφάλια καί μετριοπαθή τακτική της πέτυχε, ἀφ' ἐνός μέν νά συμφιλιώσει δυό διαμετρικά ἀντίθετα ἡμερολόγια, ἥτοι τό ἡλιακό – ἑλληννορωμαϊκό καί τό σεληνιακό – ἰουδαϊκό, ἀφ' ἐτέρου δέ νά μεταμορφώσει τό ἡμερολόγιο σέ ἐορτολόγιο. Ὁ κοσμικός χρόνος τοῦ παρόντος βίου μεταμορφώνεται σέ ἀφορμή ἐορτῆς, δηλαδή σέ μετάβαση ἀπό τά ὀρώμενα πρὸς τά νοούμενα καί σέ πρόγευση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

11. Ἡ θρησκευούσα χριστιανική ψυχή ἀντιμετώπισε νηφάλια τὰ εἰδωλολατρικά ἱερά καί ἀγάλματα καί εἰδικότερα τὰ ἱστορικά ἐκεῖνα στοιχεῖα, πού εἶχαν σχέση μέ τό τέλος τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἔτσι ἀξιοποιώντας τὰ μνημεῖα τῶν ἀρχαίων τὰ μετέτρεψε σέ χριστιανικούς ναούς. Μέ αὐτή τήν ἐνέργεια ἡ χριστιανική λατρεία ἔγινε ἡ γέφυρα, μέ τήν ὁποία ὁ ἀρχαῖος κόσμος πέρασε ἀπό τόν παγανισμό στή χριστιανική ἀλήθεια.

12. Ἡ ἀρχαία Ἑκκλησία ἦλθε σέ ἀντίθεση μέ τὰ θεάματα τῶν μίμων καί τῶν ὀρχηστρῶν. Ὅμως μέσα στήν ἀντίδραση αὐτή δέν ὑπάρχει πολεμική ἐναντίον τῶν ἀρχαιοελληνικῶν δραμάτων, τὰ ὁποῖα θεωροῦνταν φορεῖς μορφωτικῆς ἀξίας. Οἱ ἐλληνόφωνοι Πατέρες τῆς Ἑκκλησίας, οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν στή διαμόρφωση τῆς χριστιανικῆς λατρείας, γνώριζαν τή λειτουργία τῶν θεάτρων, γι' αὐτό καί ἀξιοποιοῦσαν τίς ἔννοιες τοῦ «ρόλου» καί τῆς «σκηνῆς» στά κείμενά τους, παρόλο πού ὁ ὅρος «δράμα» εἶχε ἀποκτήσει νέα σημασία, ὥστε νά διαφοροποιεῖται ἀπό τήν κλασική σημασία τοῦ θεατρικοῦ ἔργου. Τονίζεται, ὅτι τήν ἐποχή ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τό ἀρχαιοελληνικό θέατρο βρισκόταν σέ παρακμή. Τό γεγονός αὐτό πιστοποιεῖται ἀπό τίς ἀκόλουθες μαρτυρίες. Γράφει ὁ Φιλόστρατος: «Συνιόντες (Ἀθηναῖοι) εἰς θέατρον τό ὑπό τῇ ἀκροπόλει προσεῖχον σφαγαῖς καί ἀνθρώπων θυσίαις, ἦγοντο γάρ μεγάλων χρημάτων ἐωνημένοι, πόρνοι, τοικωρύχοι, μοιχοί, βλαντιοτόμοι, ἀνδραποδισταί καί τὰ τοιαῦτα ἔθνη, οἱ δέ Ἀθηναῖοι ὥπλιζον αὐτούς καί ἐκέλευον συμπίπτειν» (Φιλοστράτου: Βίος Ἀπολλωνίου Τυανέως, Δ, 22). Ἐνῶ ὁ Δίων Χρυσόστομος ὑποστήριζε: «... ὥστε τινά ἐν αὐτοῖς σφάττεσθαι τοῖς θρόνοις, οὗ τόν ἱεροφάντην καί τούς ἱερεῖς ἀνάγκη καθέζειν... Καί τόν εἰπόντα περί τούτων φιλόσοφον οὐκ ἐπήνεσαν, οὐδέ ἐδέχθησαν, ἀλλ' οὕτως ἐδυσχέραναν, ὥστε ἐκεῖνον λιπεῖν τήν πόλιν, καί μᾶλλον ἐλέσθαι ἀλλαχόσε τῆς Ἑλλάδος διατρίβειν» (Δίωνος Χρυσοστόμου: Λόγος λα', 347).

13. Ἐχοντες ὑπόψη τό γνωστό ὅρισμό τῆς τραγωδίας ἀπό τόν Ἀριστοτέλη διαπιστώσαμε τή συσχέτισή της μέ τὰ κείμενα τῶν Θείων Λειτουργιῶν τῆς Ἑκκλησίας. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα ἔδωσε τόν «μορφικό τύπο», τό πλούσιο καί κατάλληλο ἐκφραστικό ἔνδυμα. Ἡ Ἑκκλησία ἔβαλε, στό ὅλο λειτουργικό γεγονός, τό ζωοποιό πνεῦμα. Οἱ Ἕλληνες σοφοί προετοίμασαν τούς ἀνθρώπους γιά τήν ἔλευση τοῦ Φωτός. Τώρα, ὅμως, «ἀργοῦσι λύχοι τῇ τοῦ Ἡλίου παρουσίᾳ», κατά

τήν ἔκφραση τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (PG 32, 165D). Γί' αὐτό ἐξάλλου οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι εἰκονίζονται στούς νάρθηκες τῶν Καθολικῶν τῶν Ἱερῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

14. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπέτυχαν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου πολιτιστικές δημιουργίες ὅσον, ἴσως, ὀλίγοι στήν παγκόσμια ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ποιητική καί μουσική θρησκευτική τους παραγωγή καί θαυμάζεται καί ἐμπνέει, μέχρι σήμερα, τοὺς πολιτισμένους λαοὺς τοῦ κόσμου. Ἡ ἰουδαϊκὴ προχριστιανικὴ ὕμνογραφία ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἀποκεκαλυμμένης Βίβλου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, παιδαγωγοῦσα τοὺς ἀνθρώπους στήν περί τοῦ Μεσσία ἀλήθεια. Ἡ χριστιανικὴ ὕμνογραφία καί μουσική προέκυψε ὡς σύνθεση, ἐπεξεργασία, ἀνακώνευση, μετασχηματισμός καί μεταμόρφωση τοῦ θρησκευτικοῦ, ποιητικοῦ καί μουσικοῦ πλούτου τῆς προχριστιανικῆς ἑλληνοῖουδαϊκῆς κυρίως παραδόσεως. Οἱ ποιητές καί μελωδοὶ τῆς Ἐκκλησίας μέ τό φωτισμό τῆς Χάριτος ἀξιοποίησαν τά πολιτιστικά στοιχεῖα τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου, δημιουργώντας τήν ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφικὴ καί μουσικὴ παράδοση καί τίς λοιπές λειτουργικὲς τέχνες.

15. Ἡ στάση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐναντι τῶν λαϊκῶν ἐθίμων ἐπικεντρώνεται σέ τρεῖς βασικὲς ἀρχές:

α. Τόν ἀπόλυτο σεβασμό καί φροντίδα συντήρησης τῶν ἐθίμων, πού συνάδουν πρὸς τό ὀρθόδοξο δόγμα καί τό λειτουργικὸ ἥθος.

β. Τήν ποιμαντικὴ ἀνοχή καί τήν παιδαγωγικὴ ἀξιοποίηση τῶν ἐθίμων, πού δέν δημιουργοῦν ἰδιαίτερα πνευματικὰ προβλήματα, ὅπως π.χ. αὐτά πού ἀναφέρονται στήν ἀγάπη πρὸς τὴ φύση, στήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος καί στήν καλῶς νοούμενη ψυχαγωγία τῶν ἀνθρώπων.

γ. Τήν ἀπερίφραστη καταδίκη καί συστηματικὴ ποιμαντικὴ προσπάθεια ἐξάλειψης τῶν παλαιῶν καί νεωτέρων ἐθίμων, πού ἔφερε ἡ ἐκκοσμίκευση τῆς λατρείας καί τά ὁποῖα δέν ἐναρμονίζονται μέ τό πνεῦμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων.

16. Στήν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ἡ ὕπαρξη τῆς Ἐκκλησίας δέν στηρίζεται στήν ἐξαφάνιση τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ στήν φανέρωση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, στήν παρουσία τῶν ἁγίων καί στήν πορεία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἡ ἀντίληψη γιὰ τό ἀνθρώπινο κάλλος δέν εἶναι ἀπορριπτικὴ οὔτε διορθωτικὴ. Εἶναι θεολογία τῆς πληρώσεως. Ἡ περί κάλλους ἀντίληψη τῆς εἰδωλολατρίας ὀριοθετεῖται ἀπὸ τό θάνατο, τόν ὁποῖο ἀδυνατεῖ νά νικήσει. Ἡ Ἐκκλησία χωρὶς νά

ἀρνεῖται τὴν αἰσθητική, τὴν μεταμορφώνει χαρίζοντάς της τὴν φιλόκαλλη διάστασή της, πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἀναφορά της στὸν «ῥαῖον κάλλει παρά πάντας βροτούς».

17. Ἡ ἐθνική βαττολογία καὶ ἡ λειτουργική προσευχή δέν εἶναι συγκρίσιμα στοιχεῖα. Διαφέρουν ριζικά καὶ ὥς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ ὥς πρὸς τὴ μορφή, ἔτσι ὅπως φαίνεται στή βιβλική καὶ ἁγιοπατερική παράδοση. Ἡ λειτουργική προσευχή ἔχει ἐκκλησιολογικό, χριστολογικό καὶ πνευματολογικό χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ ἐσχατολογικό προσανατολισμό.

18. Ἡ χριστιανική θεολογία, ὅταν συνδιαλέγεται μέ τὸν κόσμον, ὀφείλει νά γνωρίζει τὰ αἰτήματα τοῦ κόσμου, γιὰ νά συνδιαλέγεται μαζί του μετά λόγου γνώσεως.

19. Γιά μιά ποιμαντική τῆς νεοειδωλολατρίας εἶναι σημαντικό νά γνωρίζουμε τὰ θεολογικά καὶ ἄλλα ὑπαρξιακά αἰτήματα τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ στοχασμοῦ, τὰ ὅποια φαίνεται νά ἀγνοοῦν οἱ σύγχρονοι νεοειδωλολάτρες. Ἡ θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μπορεῖ νά ἀπαντήσῃ στά αἰτήματα αὐτά, χρησιμοποιώντας τὴν πλούσια πατερική παράδοση, ὅχι τόσο ἀπολογητικά, ἀλλὰ νοσηματοδοτώντας θετικά τὰ πράγματα τοῦ κόσμου.

Γ' Προτάσεις

Ἐχοντες ὑπ' ὄψη τίς εἰσηγήσεις, τίς διεξαχθεῖσες συζητήσεις καὶ τίς διατυπωθεῖσες προτάσεις στό Συμπόσιο, εὐλαβῶς σημειοῦμε, ὅτι, μέ τὸ ποιμαντικό ἔργο της ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς λειτουργικῆς ἀγωγῆς, δέον, ὅπως στοχεύει στά ἑξῆς:

1. Νά συνειδητοποιήσουμε, ὅτι ἡ Χριστιανική Λατρεία προέρχεται ἐξ ἀποκαλύψεως, ἐνῶ οἱ παγανιστικές τελετές συνιστοῦν ἀνθρωποκεντρικές πρωτοβουλίες χωρὶς προοπτική. Ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας γίνεται «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» καὶ διαστέλλεται τόσο ἀπὸ τὸν ἰουδαϊκό νομικισμό, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρία.

2. Εἶναι ἀνάγκη νά ἀναπτυχθεῖ ἡ λειτουργική κατὴχηση καὶ ἀγωγή τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου καὶ τοῦ πιστοῦ Λαοῦ. Αὐτὸ θά ἐπιτευχθεῖ, ἂν οἱ ποιμένες γνωρίσουν τίς ἀρχές τῆς λειτουργικῆς θεολογίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (μελέτη τῶν προβαπτισματικῶν καὶ μεταβαπτισματικῶν κατηχήσεων).

3. Νά τονισθεῖ τὸ βαθύτερο θεολογικό νόημα τῆς προσφορᾶς τῶν δώρων (ἄρτου, οἴνου, θυμιάματος καὶ ἄλλων ἀπαρχῶν), ὥς ἐνδείξη

εὐχαριστίας καί ἀνταπόδοσης εὐγνωμοσύνης στό Θεό.

4. Νά ἐπισημανθεῖ στό πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι οἱ παγανιστικές τελετές θεραπειῶν ἀρρώστων δέν ἔχουν καμμιά σχέση μέ τά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, τά ὁποῖα ὅμως πρέπει νά νοσηματοδοτοῦνται μέ βάση τή μελέτη καί γνώση τῶν λειτουργικῶν κειμένων καί μέ τήν εὐτακτη καί ἱεροπρεπή τέλεσή τους.

5. Σέ περιπτώσεις ποιμαντικῆς ἀντιμετώπισης τῆς νεοειδωλολατρίας ὁ ποιμένας ὀφείλει νά χειρισθεῖ τό πρόβλημα μέ διάκριση, προκειμένου νά ἀποφευχθεῖ ἡ ἀκούσια διαφήμισή της.

6. Ἡ ἀνασύνταξη τῆς ἐνορίας ὡς λατρεύουσας κοινότητας ἀποτελεῖ τή θετικότερη ἀντιμετώπιση καί τοῦ φαινομένου τῆς νεοειδωλολατρίας.

7. Νά τηρηθεῖ ὑπεύθυνη στάση, στάση σεβασμοῦ ἔναντι τῆς ὑλικῆς δημιουργίας καί τῶν πραγμάτων τῆς λατρείας (εἰκονογραφία, μουσική, ναοδομία, λειτουργική εὐταξία, χρήση τεχνολογικῶν μέσων), ἔτσι ὥστε «ψυχῇ τε καί σώματι» νά πραγματοποιεῖται ἡ ἀληθινή σχέση καί κοινωνία μέ τό Θεό καί τούς συνανθρώπους. Ἐπιβάλλεται δέ προσέτι ἡ ἐπιστημονική καί ποιμαντική ἀξιοποίηση τῶν λειτουργικῶν τεχνῶν.

8. Χρειάζεται προσοχή, ὥστε ὁ ποιμένας νά μή ἐνθαρρύνει τά διάφορα παγανιστικά λαϊκά ἔθιμα, ἀλλά καί νά μή προσπαθεῖ σχολαστικά νά βρεῖ εἰδωλολατρικές συνήθειες σέ διάφορες ἐκφάνσεις τῆς λαϊκῆς παράδοσης.

9. Νά ἀξιοποιηθεῖ ὁ πλοῦτος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐορτολογίου καί νά καλλιεργηθεῖ ἡ ὀρθόδοξη δογματική συνείδηση τῶν χριστιανῶν. Νά μή λησμονοῦμε, ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπό ὅσους βρίσκονται στήν πλάνη ἐντάχθηκαν στήν Ἐκκλησία κάποτε διά τοῦ Μυστηρίου τοῦ Ἁγίου Βαπτίσματος. Οἱ εὐθύνες τῶν ποιμένων στίς περιπτώσεις αὐτές εἶναι μεγάλες.

10. Νά γίνει εὐρύτερα γνωστό, ὅτι τά εἰδωλολατρικά κινήματα μέ τίς ποικίλες τάσεις τους δέν ταυτίζονται μέ τήν ἀρχαιοελληνική θρησκεία, τήν ἀναβίωση τῆς ὁποίας ὑποστηρίζουν, ὅτι ἐπιδιώκουν. Κάνουν ἐπιλεκτική χρήση τῶν πολυθεϊστικῶν πεποιθήσεων, ἀποσιωπώντας ἢ ἀπορρίπτοντας τίς μονοθεϊζουσες ἢ μονοθεϊστικές ἀνατάσεις τῶν λαμπρότερων ἐκπροσώπων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς διανοήσεως.